

ВСТУПНЕ СЛОВО РЕКТОРА НАЦІОНАЛЬНОГО ЮРИДИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО, АКАДЕМІКА ВАСИЛЯ ТАЦІЯ



В. ТАЦІЙ

*доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
академік НАН України,
ректор Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
заслужений діяч науки і техніки України*

У квітні 2015 р. на Тринадцятому Конгресі Організації Об'єднаних Націй (далі — ООН) була прийнята Дохійська декларація з посередження злочинності та кримінального правосуддя (далі — Декларація). Її прийняття підтвердило, зокрема, відданість світової громадськості ідеї забезпечення верховенства права й запобігання та протидії злочинності в усіх її формах і проявах на національному та міжнародному рівнях, а також прихильність ідеї забезпечення принципу поваги до людських достоїнств. Дотримання цього безпосередньо пов'язується із реалізацією правом своєї соціальної функції та підвищенням значення його соціальної ролі.

Ця Декларація, безумовно, позначатиметься на подальшому розвитку законодавства про кримінальну відповідальність та доктрині кримінального права, у тому числі виявить нові проблеми та невисвітлені ракурси, що потребуватимуть проведення наукових розвідок. У цьому контексті

викристалізувалися й проблеми соціальної функції кримінального права, а також його участі в усіх процесах, що відбуваються у суспільстві та державі. Зазначені питання потребують значних роздумів.

Як відомо, соціальне призначення права полягає в упорядкуванні, унормуванні всіх сфер суспільного життя, у створенні таких умов, відповідно до яких як усе суспільство, так і кожен його член могли б нормально існувати й розвиватися. Різноманітні аспекти соціальних функцій і ролі права вже ставали предметом численних обговорень та приводом для дискусій на сторінках наукової літератури. Однак для кримінально-правової думки ці питання є відносно новими.

Зазвичай фахівці цієї галузі виокремлюють охоронну, регулятивну, виховну й профілактичну функції. Здавалося б, питання функцій кримінального права можна вважати вирішеним і таким, що не потребує подальших роздумів. Проте, ще раз наголосимо, звернення до теорії права як вито-

ку численних юридичних наук, до її загальних положень та нових напрацювань є важливою платформою для руху будь-якої галузевої науки вперед. У зв'язку з таким «зіткненням тектонічних плит» двох наук неминуче виникає ланцюг запитань, зокрема: «Чи існує самостійно соціальна функція кримінального права або ж вона є частиною інших його функцій?», «Якщо виділяти таку функцію, то наскільки ефективно кримінальне право її виконує сьогодні?», «Якими є форми прояву цієї функції?» та ін.

Тож на сучасному етапі державотворення виникає потреба у переосмисленні функцій кримінального права, а тому і соціальної ролі кримінального права. І хоча існує точка зору, що таке право відіграє необхідну, але підпорядковану роль у сфері боротьби зі злочинністю, зауважимо, що неприпустимо як необґрунтовано завищувати, так і зменшувати його роль у цьому процесі.

У сучасних непростих умовах, в яких перебуває наша країна, із загрозливим рівнем злочинності важливою є критична оцінка здатності сучасної науки кримінального права і законодавства про кримінальну відповідальність своєчасно відповідати на запити суспільства й належним чином забезпечувати охорону його інтересів. Ще Цицерон зазначав, що закони створюються для блага громадян. На реалізацію такого соціального призначення спрямоване завдання, що виконує Кримінальний кодекс України (далі – КК України), сформульоване в його ст. 1. Беручи це до уваги, ми маємо постійно перевіряти відповідність чинного законодавства про кримінальну відповідальність і сучасних розробок у науці кримінального права суспільним потребам й інтересам і на цій основі прогнозувати розвиток

кримінального права. Такий підхід має особливе значення у сучасних умовах після Революції Гідності, враховуючи, що наша країна перебуває на етапі продовження проведення антитерористичної операції на окремих її територіях, а у значної частини населення зберігається революційний настрій.

На жаль, правовий нігілізм, неповага до принципу верховенства права, проголошеного Конституцією України, стає негативною рисою в діяльності багатьох законотворців, певних соціальних груп й окремих громадян. У суспільстві зростає неввіра у здатність державної влади та її інституцій зняти соціальну напругу, подолати корупцію, покарати усіх винних у вчиненні злочинів.

Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» у грудні 2014 р. було проведено соціологічне опитування в усіх регіонах України, крім Криму, де було поставлене таке запитання: «Зараз можна почути заклики, що люди повинні самі брати правосуддя у свої руки, щоб злочинці не залишилися безкарними. Як Ви до цього ставитеся?». На це запитання 10,1 % респондентів відповіли, що *«вважаю, що у наших умовах самосуд – це єдиний спосіб покарати злочинців»*, а 34,5 % – визнають *«загалом самосуд неприпустимий, але у деяких випадках може бути виправданим»*. Сумарно ці дані наближені до кількості тих респондентів, які *«вважають самосуд у будь-якому разі неприпустимим»* (47,1 %). Соціологічні дослідження, проведені в 2015–2016 рр., також підтверджують, що частина населення підтримує окремі випадки вирішення конфліктів шляхом самосуду. Це небезпечна ситуація, на яку слід реагувати шляхом використання комплексних політичних, соціально-економічних, культурних, правових та інших захо-

дів, а не лише за допомогою введення або посилення кримінальної відповідальності за певні діяння.

Як відомо, вже виповнилося 15 років із дня набуття чинності КК України. За період, що минув, суспільство та держава змогли оцінити його положення за критеріями ефективності, справедливості, гуманності, демократичності. Певна річ, той великий масив змін, внесений до Кодексу після його прийняття (їх уже понад 700, з багаторазовою зміною низки статей, включенням нових статей і їх виключенням через нетривалий час, порушенням правил законодавчої техніки тощо), свідчить, що на цьому етапі розвитку суспільства і держави він не повною мірою відповідає тим змінам, які зумовлені розвитком суспільних відносин, інтеграцією України до міжнародного Європейського простору, а також недостатньо активно запозичує провідний зарубіжний досвід.

Стає все більш актуальним питання про якість та ефективність законодавства про кримінальну відповідальність. Для громадян і правозастосувачів норми мають бути зрозумілими і точними. На жаль, законодавець у багатьох випадках вносить зміни до вже існуючих статей без оцінки наслідків своїх дій, не звертаючи увагу на наукові розробки та конкретні пропозиції вчених-правників. Наприклад, це стосується зміни редакції приміток до ст. 364 КК України у частині визначення істотної шкоди і тяжких наслідків, які є ознаками багатьох корупційних злочинів. Обмеження таких наслідків лише матеріальним характером призвело до значної невиправданої декриміналізації явно корупційних діянь, перегляду вже прийнятих судових рішень.

Значна необґрунтована декриміналізація ще раніше відбулася і з внесенням змін до ст. 358 КК України при

визначенні в її примітці поняття офіційного документа з вказівкою на передбаченість його реквізитів лише законом. Як відомо, не всі документи, що визнавалися офіційними, мають законодавчу визначеність щодо їх реквізитів (наприклад, певні види посвідчень, акти медичного освідування, складені не експертом). Водночас підроблення офіційних документів є способом вчинення багатьох корупційних злочинів. Наведені приклади непоодинокі і їх можна продовжувати, зокрема, щодо проблем точності опису ознак інших злочинів, побудови санкцій та ін.

Найважливішими для суспільства є питання щодо запровадження кримінального проступку до національного законодавства. Слід визнати непрофесійне стратегічне вирішення проблеми кримінального проступку за допомогою кримінального процесуального права з втручанням у площину кримінального права. Такий підхід майже на 4 роки ускладнив вирішення цієї проблематики. Ситуація, що склалася із запровадженням кримінального проступку, є прикладом того, як знову «зайві» закони (у цьому випадку положення закону) «ослаблюють закони необхідні», про що попереджав ще Ш.-Л. Монтеск'є. А законотворці, не знаючи або не пам'ятаючи про таку закономірність, продовжують порушувати основні правила законодавчої діяльності, відомі вже декілька століть. Нам слід засвоїти одне з основних правил права: процесуальне право не повинен визначати напрями розвитку матеріального права. Це не його функція. Наслідком порушення цієї аксіоми є неефективна робота органів досудового розслідування і судів та порушення прав і свобод багатьох осіб, які вчинили злочини незначної тяжкості, що мають бути віднесені до кри-

мінальних проступків зі спрощеною процесуальною процедурою.

Беручи це до уваги, ми знову маємо обговорити шляхи введення кримінального проступку до національної правової системи, пам'ятаючи про основну ідею його запровадження — ідею гуманізації кримінальної відповідальності. Ця ідея, на жаль, не втілюється у законопроектах, які перебувають на розгляді у Верховній Раді України, де пропонується розширити межі криміналізації і віднести до кримінальних проступків й адміністративні (неуправлінські) правопорушення із судовою юрисдикцією. Прийняття законів із таким підходом є неприпустимим, тому що призводить до руйнації фундаментальних принципів кримінального права і порушення конституційного права громадян, яким гарантується, що при прийнятті нових або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод (ч. 3 ст. 22 Конституції України).

Результатом цього стане і суттєве погіршення статистичних показників про кількість зареєстрованих в Україні кримінальних правопорушень. Так, якщо зараз в Україні у середньому реєструється до 700 тис. злочинів на рік, то за умови віднесення до числа кримінальних правопорушень, окрім злочинів, ще й адміністративних правопорушень їх кількість може збільшитися до 5–6 млн на рік, що закономірно призведе до дестабілізації соціальної ситуації в країні та негативно вплине на імідж нашої держави на міжнародній арені. Крім того, такий шлях запровадження інституту кримінального проступку призведе до необґрунтованого розширення сфери дії законодавства про кримінальну відповідальність, що суперечитиме ідеї гуманізації кримінальної відповідальності.

Ми залишаємося прихильниками прийняття окремого закону (кодексу) про проступки за межами КК України.

Підтримуючи необхідність трансформації певної частини злочинів невеликої тяжкості у проступки як логічний прояв політики подальшої гуманізації юридичної відповідальності за делікти, що не містять загрози спричинення істотної шкоди інтересам суспільства й держави, вважаємо, що виходом із цієї ситуації може стати розробка концепції запровадження у вітчизняне законодавство інституту антигромадських проступків (або проступків), до категорії яких мають увійти поряд з окремими злочинами, які за чинним КК України належать до категорії злочинів невеликої тяжкості, також певні адміністративні правопорушення, що вчиняються фізичними особами та мають судову юрисдикцію. При цьому інститут антигромадських проступків міг би закріплюватися в окремому законодавчому акті (наприклад, Кодексі про антигромадські проступки або Законі України «Про антигромадські проступки»), що раз і назавжди зняло б проблему визнання їх такими, що мають тотожні зі злочинами кримінально-правові наслідки.

Однак, розуміючи, що такий підхід запровадження інституту проступку потребує суттєвого реформування національної правової системи з удосконаленням Конституції України та багатьох інших нормативно-правових актів і це буде пов'язано з тривалою підготовкою, пропонуємо піти більш раціональним й оптимальним шляхом — внести зміни до КК України без розширення у цілому меж криміналізації, тобто без віднесення до кримінальних проступків адміністративних правопорушень. Для цього достатньо визнати кримінальним проступком переважну

більшість діянь, які віднесені в КК України до злочинів невеликої тяжкості і передбачити за їх вчинення тільки такі види покарання, що не пов'язані з позбавленням волі.

Що стосується адміністративних правопорушень, то, враховуючи неодноразові рекомендації Європейського суду з прав людини, пропонується вилучити із системи адміністративних стягнень такі їх види, як арешт та виправні роботи. Крім того, встановити таку процедуру їх розгляду у суді, яка б у повному обсязі гарантувала забезпечення прав, свобод і законних інтересів осіб, які притягуються до адміністративної відповідальності.

Пропозиції щодо цього направлені нами Генеральному прокурору України і ми вже отримали законопроект, підготовлений Генеральною прокуратурою України, де запроваджено схожий підхід.

Законодавство України про кримінальну відповідальність, виконуючи свою соціальну функцію і відіграючи важливу роль у суспільстві, має створювати такі умови суспільного життя, при яких кожен його член або соціаль-

ні інституції могли б нормально існувати й розвиватися. На жаль, ми маємо констатувати, що сьогодні КК України втрачає свою системність передусім у зв'язку з вже «хронічним» порушенням багатьох його фундаментальних положень. Це значно знижує його ефективність. Тому пропонуємо створити загальнодержавну комісію (указом Президента України або постановою Кабінету Міністрів України), яка б займалася чи новою редакцією КК України, чи проектом нового такого Кодексу. Потрібно відчищати все, що зробили з цим Кодексом і підготувати проект, який відповідав би нашим національним традиціям і міжнародним стандартам у сфері правового забезпечення охорони прав і свобод громадян, законних інтересів суспільства та держави.

Обмін думками з цих та інших питань, що пов'язані з соціальною функцією і роллю кримінального права в суспільних та державних процесах, є важливим для подальшого вирішення багатьох наукових, законодавчих і правозастосовних проблем у сфері боротьби зі злочинністю.